
**An Introduction of the Unknown Manuscript of Dor-al-Majales
and Its Stylistic Analysis**

Elaheh Shabani; Ph.D. Candidate of Persian Language and Literature,
Islamic Azad University of Najafabad

Mehrdad Chatraei; Assistant Professor, Islamic Azad University of
Najafabad*

Atta Mohammad Radmanesh; Professor, Islamic Azad University of
Najafabad

---

1. Introduction

Manuscripts are the treasures left behind by the predecessors and they express their creators' intellectual richness and insight. One of the manuscripts that has been examined and scientifically corrected for the first time is the manuscript of Dor al-Majales by Seif-al-Din Zafar bin Burhan Nobahari. This research aims to briefly introduce this manuscript and examine its linguistic properties and find out whether the catalogers' assumption is correct or incorrect in assigning this work to the 7th century A.H. These questions are answered in this research: To the stylistics of which period does the prose of this work correspond? What new points does the knowledge of its linguistic properties reveal? Is it possible to gain more knowledge about the author and his intellectual and literary attitude by studying this work? This manuscript is mentioned only in an article entitled "Persian Works of Shiite Scholars" by Mohammad Baghestani (2004), published in the Journal of Pazhoohesh Va Hoze, No. 23 and 24, pp. 367-367; the author has mentioned "Seif al-Din Zafar bin Burhan Nobahari" as a 10th century Shiite scholar and has introduced the book of "Dor al-Majales" as a "religious history". The incorrectness of this perception about the author's lifetime and his religion was proven by comprehensively examining the manuscript of Dor al-Majales in this article. The structural features, as well as the similarities and

---

* Corresponding author.

E-mail: m-chatraei@iaun.ac.ir.

Date received: 30/05/2022

DOI: 10.22103/JLL.2023.19584.2995

Date accepted: 28/09/2022

---

differences of this work with other educational sources and religious chronicles of the time and before were revealed by correcting this work.

2. Methodology

Seven copies of the manuscript were observed in the libraries of Iran by referring to the catalogers of Iran's manuscripts Fankha and Dena. In this research, the manuscript preserved in the library of the Islamic Council was chosen as the base version. The upcoming research has been done using the content analysis method with library tools and descriptive-analytical method. In order to answer the article questions, the base version was first copied and compared with six other versions. Then, linguistic properties were extracted by studying the work and referring to stylistics books.

3. Discussion

The author's name was obtained from the preface of the manuscript of "Dor al-Majales", but there is no information about him as to his birthplace and place of residence, his age while creating the work, his profession, and the political situation of his era; there are no points that reveal such information in the text. According to the themes that the author chose for the chapters of his book, as well as the expression of his desire to attend religious meetings, it can be guessed that he himself was a member of Sufism and a devotee of that intellectual attitude.

The manuscript of Dor al-Majales contains a short introduction in praise of God and of Prophet Muhammad (PBUH) and greetings to the four Caliphs; thirty-three chapters describe the virtues of some of the great prophets, the successors of the beloved Prophet of Islam, and some of his companions. The author has also magnified some of the Islamic manners and morals and has presented instructive stories of famous mystics. At the end of each chapter, there is a prayer that begins with the phrase "O God" and ends with the phrase "by His grace, bounty, and full generosity". In one or two lines, the author prays for himself and other believers, and sometimes emphasizes this prayer with an oath to the person's honor in whose name the chapter is entitled.

The writer's name and the date of writing of the copy of Dor al-

---

Majales preserved in the library of the Islamic Council with the abbreviation of "S", No. (1/14248), are unknown; it is written in 146 pages and 15 lines with Nastaliq script. The titles and addresses are in cinnabar color and the typeface of the text is black. Seif al-Din Zafar has defined the text's poems as verses or quatrains.

Dor al-Majales has been lithographed in Lahore in the years of 1293 AH, 1321 AH, and 1900 AD.

Seif al-Din Zafar recounts his sermons with anecdote, and since anecdotes are based on dialogue between characters, most of the speeches are inside the stories in this text. As most of the speech writings, the writing style of this manuscript is simple and straightforward, devoid of any artificiality; it is clear and expressive in terms of words, and it is short and concise in terms of sentences. Most of the available speech books are compiled in the lecture style and on the basis of questions and answers, but this method is not observed in Dor al-Majales.

In this research, two categories of stylistics have been explored regarding manuscripts of Dor al-Majales. In examining and evaluating the stylistics of each work, its linguistic, literary and intellectual properties are discussed; it is tried to identify the text in terms of phonetic, lexical and syntactic levels as well. At the phonetic level, the text has been examined in terms of substitutes (Abdal), reduction, increase and decrease of phonemes. From lexical point of view, the author has used about twenty-five percent Arabic words and expressions, prayer sentences, parentheses, independent and subordinate (dependent) clauses. The influence of the style of Indian writers is evident in the careful observation in the writing of the manuscripts. Some current nouns, verbs and compounds with old forms and meanings can be seen in this work. This book has the characteristics of the Persian first period texts in most cases, in terms of the syntactic level.

4. Conclusion

Dor al-Majales is one of the educational works of speech writing created by Seif al-Din Zafar bin Burhan Nobahari in thirty-three chapters. The themes of each chapter are educational, religious and historical. He likes a simple and straightforward style for his book in the way of general speech writings. The work can be assigned to the

7th century AH by examining the characteristics of calligraphy and style. The frequency of using Arabic words and combinations in this text is higher than in the previous periods. The influence of the thought and words related to Sufism is moderate in this work. The language features of this work are consistent and harmonious with texts such as *Tarikh-e-Balami*, *Tarikh-e-Sistan*, and *Tarikh-e-Beyhaqi*, and reflecting on the stylistic features of Dor al-Majales shows that the author was influenced by works before him. The influence of the local language and the use of Indian vocabulary, and some stylistic characteristics of Indian writers is significant in this work.

Keywords: Manuscript, Correction, Dor al-Majales, Seif al-Din Zafar, stylistics.

References [in Persian]:

- Abolghasemi, M. (1996). *Historical Grammar of Persian Language*, Tehran: Samt.
- Amini, M. H. (2006). *Introduction; the beginning list of manuscripts*, vol. 3, Qom: Grand Library of Hazrat Ayatollah Marashi Najafi (RA).
- Anvari, H. et al. (2020). *Sokhan great dictionary*, 8 vol., Tehran: Sokhan.
- Baghestani, M. (2005). Persian works of Shia scholars, *Journal of Pazhoohesh Va Hoze*, No. 23-24, pp. 367-367.
- Bahar, M. T. (2002). *Stylistics or history of the development of Persian prose*, 3 vols., Tehran: Zovar.
- Poorjavadi, N. (2001). Quranic verses in Seif al-Din Bakharzi's speech, *Maarif magazine*, Farvardin-Tir, No. 52, pp. 3-24.
- History of Sistan* (2010). (Malek al-Shoara Bahar Edit.), Tehran: Asatir.
- Khanlari, P. (2008). *Historical grammar of the Persian language*, (E. Mostasharniya), 7th edition, Tehran: Toos.
- Khatibi, H. (2006). *The art of prose in Persian literature*, third edition, Tehran: Zovar.
- Khalaf Tabrizi, M. H. (1963). *Borhan Ghate*, (M. Moein, Correc. Annot.), Tehran: Amir Kabir.

- Daei al-Islam M. A. (1984). *Farhang Nezam*, Vol. 3, Tehran: Danesh Sherkat.
- Deraiyati, M. (2010). *Catalogers of manuscripts of Iran (Dana)*, Tehran: library, museum and document center of the Islamic Council.
- Deraiyati, M. (2011). *Catalogers of Iranian Manuscripts (Fankha)*, Tehran: Library, museum and document center of the Islamic Council.
- Dehkhoda, A. A. (1994). *Dictionary*. Tehran: Dehkhoda Dictionary Institute.
- Rastegar Fasaei, M. (2013). *Varieties of Persian prose*, Tehran: Samt.
- Zarinkoob, A. H. (1988). *Step by step until meeting God*, Tehran: Elmi.
- Sadarangani H. (1965). *Persian speaking of India and Indus*. Tehran: Iran Culture Foundation.
- Seif al-Din Zafar bin Burhan Nobahari (n.d.), *Dor al-Majales manuscript with No. (1/14248)*. Preserved in the Library of the Islamic Council (Tehran).
- Shamisa, S. (2014). *Generalities of stylistics*, 4th edition, Tehran: Mitra.
- Safa, Z. (1999). *History of literature in Iran*, vol. 3, Tehran: Ferdous.
- Farshidrouf, Kh. (2003). *Today detailed grammar*, Tehran: Sokhan.
- Gholamrezaei, M. (2010). *Stylistics of Sufi prose from the early 5th century to the early 8th century*, Tehran: Shahid Beheshti University.
- Gholamrezaei, M. (2008). Speech and its methods based on Sabe Molavi, *Cognition Magazine*, No. 57, pp. 257-278.
- Mayel Heravy, N. (2000). *History of copying and correction of manuscripts*, Tehran: Ministry of Islamic Culture and Guidance.
- Matini, J. (1968). The evolution of Persian calligraphy from the 6th century to the 13th century of A.H., *Literary essays*, No. 25, pp. 130-162.
- Monzavi, A. (2003). *Cataloger of Persian books: the history of prophets and imams: biographies of composers, elders and elderlies*, Tehran: Center for Islamic Encyclopedia.
- Mirabedini, S. A. (1992). *Balkh in Persian history and literature*, Tehran: Sadouq.

-
- Najafi, A. (2015). *Don't write wrong*, Tehran: Academic Publishing Center.
- Vafaei, A. A., Asperham, D. & Tabatabaei, S. Z. (2014). The evolution of Sufi speech as a kind of didactic literature; from the beginning to the end of the Safavid period, *Research Journal of Educational Literature*, Year 6, No. 23, pp. 39-74.
- Vakili, H. & Hosseini Sharif, A. (2012). Continuities of Sufism and Sunan in Khorasan from the 3rd to the 6th centuries A.H., *Islamic History Quarterly*, second year, No. 7, pp. 123-136.

نشریه نثر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۲۵، دوره جدید، شماره ۵۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۱

معرفی دست‌نویس ناشناخته دُرالمجالس و تحلیل سبکی آن (علمی - پژوهشی)*

الهه شعبانی^۱، دکتر مهرداد چترائی^۲، دکتر عطاءمحمد رادمش^۳

چکیده

نسخه‌های خطی، میراث گرانبهای مکتوب هر ملتی به شمار می‌آیند. تصحیح و شناساندن این متون نخستین و مهم‌ترین گام در احیای این آثار است. یکی از نسخه‌هایی که تاکنون مورد بررسی و تصحیح علمی پژوهشگران قرار نگرفته، نسخه خطی دُرالمجالس از سیف‌الدین ظفر بن برهان نوبهاری است که به دلالت رسم‌الخط و سبک نگارش به قرن هفتم هجری منتسب است. هدف از این پژوهش، معرفی اجمالی نسخه خطی دُرالمجالس و بررسی مختصات زبانی آن است. پژوهش پیش رو به روش تحلیل محتوا با ابزار کتابخانه‌ای و شیوه توصیفی - تحلیلی انجام شده است. محدوده و جامعه مورد مطالعه، نسخه خطی دُرالمجالس محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی است.

از دست‌نویس دُرالمجالس، هفت نسخه براساس فهرستگان نسخه‌های خطی در کتابخانه‌های ایران موجود است. از نام و نشان نویسنده در تذکره‌ها هیچ آگاهی در دست نیست. این دست‌نویس نوعی مجلس‌نویسی به صورت نثر خطابی است که دربردارنده یک دیباچه کوتاه و

تاریخ ارسال مقاله : ۱۴۰۱/۰۳/۰۹

تاریخ پذیرش نهایی مقاله : ۱۴۰۱/۰۷/۰۶

۱- دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد، اصفهان، ایران.

۲- استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد، اصفهان، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: m-chatraei@iaun.ac.ir.

۳- استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد، اصفهان، ایران.

DOI: 10.22103/JLL.2023.19584.2995

سی و سه باب است. مضامین هر باب، مفاهیم تعلیمی، دینی و تاریخی است. درالمجالس از سادگی، روانی زبان و شیوه بیان برخوردار است. با بررسی دست‌نویس درالمجالس، تا حدّ زیادی به میزان و کیفیت تغییرات زبانی در ابعاد آوایی، لغوی و نحوی پی برده می‌شود.

واژه‌های کلیدی: نسخه خطی، تصحیح، درالمجالس، سیف‌الدین ظفر، سبک‌شناسی.

۱- مقدمه

نسخه‌های خطی گنجینه‌های به یادگار مانده از پیشینیان و بیانگر غنای فکری و بینش‌وری ایشان است. از رهگذر چنین مطالعاتی است که ضمن آشنایی با اندیشه‌ها و آرای نویسندگان سده‌های پیش، مجال آگاهی از گونه‌های زبان محلی^۱ و شیوه نگارش نسخه از سوی ایشان صورت می‌پذیرد.

بخشی از نسخه‌های خطی در شمار «مجالس» قرار دارند. واژه مجلس در لغت «به معنی محل نشستن و مجالس جمع آن است و عبارت است از جای موعظه گفتن و مجلس درس و وعظ» (رستگار فسایی، ۱۳۹۲: ۲۵) و مجلس در اصطلاح «آن مقدار وعظی است که در یک نشست ایراد می‌شود و به همین سبب، هر فصل یا باب آن را «مجلس» می‌نامیدند» (وفایی و دیگران، ۱۳۹۳: ۴۳). پیر یا مراد در این مجالس از «قرآن و حدیث سخن می‌راند، مناجات‌ها و دعاها پرشور و مؤثر می‌کرد، قصه پیامبران و اولیا و احوال گناهکاران و تائبان را باز می‌نمود و در ضمن سخن، شعرهای فاخر و ابیات لطیف انشاد می‌کرد و امثال قصه‌های تمثیلی عبرت‌انگیزی می‌آورد و تمام این شیوه‌ها برای مریدان و مستمعان تأثیر اعجاب‌انگیزی داشت» (زرین کوب، ۱۳۷۷: ۹۷)؛ مجلس‌گویی از گذشته‌های دور در ایران مرسوم بوده و به عنوان «یکی از راه‌های مهم تعلیم و تبلیغ اعتقادات دینی و عرفانی به ویژه برای مردمان عوام و متوسط» (غلامرضایی، ۱۳۸۷: ۲۵۸) نقش پُررنگی داشته است. می‌توان به یقین گفت: «بسیاری از تعالیم مشایخ صوفیه از طریق همین مجلس‌گویی‌ها به مریدان منتقل می‌شده است؛ پاره‌ای از مریدان سعی می‌کردند که از این مجالس یادداشت بردارند و بعضی از این یادداشت‌ها را نیز در لابه‌لای آثاری که مریدان درباره مشایخ خود نوشته‌اند می‌توان ملاحظه کرد» (پورجوادی، ۱۳۸۰: ۴).

۱-۱- بیان مسئله

مجالس از نظر نوع ادبی از فروع ادبیات تعلیمی به شمار می‌رود. «درالمجالس» یکی از آثار ارزشمند مجلس‌نویسی است و مؤلف آن سیف‌الدین ظفر بن برهان نوبهاری است. بنا به باور برخی فهرستواره‌ها، دست‌نویس درالمجالس بر مبنای ویژگی‌های سبکی‌اش در قرن هفتم هجری نوشته شده و موضوعش فلسفه عملی است (ن.ک: منزوی، ۱۳۸۲: ۳/۱۶۴۶؛ امینی، ۱۳۸۵: ۳/۶۸۶). نویسنده در دیباچه اذعان دارد که عمرش را در مجلس بزرگان دین و خداوندان یقین‌گذرانده‌است و معانی بی‌شماری را که در طی سال‌ها با شرکت در جلسات آموخته، گرد آورده و پیشکش طالبان کرده و نام کتاب را درالمجالس نهاده‌است (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۱۰ ر).

در این پژوهش ضمن معرفی درالمجالس به این پرسش‌ها پاسخ داده می‌شود: نثر این اثر متناسب با سبک شناسی کدام دوره است و شناخت مختصات زبانی آن چه نکات تازه‌ای را پدیدار می‌سازد؟ و آیا می‌توان با مطالعه این اثر آگاهی‌های بیشتری نسبت به نویسنده و نگرش فکری و ادبی او به دست آورد؟

برای پاسخ به این پرسش‌ها، ابتدا به استنساخ نسخه اساس و مقابله آن با شش نسخه دیگر پرداخته شد. پس از آن با مطالعه اثر و مراجعه به کتاب‌های سبک‌شناسی به استخراج مختصات زبانی اقدام گردید.

۱-۲- پیشینه تحقیق

برای نخستین بار است که تصحیح و بررسی دقیقی بر روی متن درالمجالس انجام می‌گیرد. از این نسخه خطی فقط در مقاله‌ای با عنوان «آثار فارسی عالمان شیعه» از محمد باغستانی (۱۳۸۴)، چاپ شده در مجله پژوهش و حوزه، شماره ۲۳ و ۲۴، صص ۳۶۷-۳۶۰، نام برده شده‌است و در آنجا نویسنده به اختصار از «سیف‌الدین ظفر بن برهان نوبهاری» به عنوان عالم شیعه قرن دهم و از کتاب درالمجالس به عنوان «تاریخ دینی» یاد کرده‌است. با بررسی همه‌جانبه دست‌نویس‌های درالمجالس، نادرستی این برداشت درباره زمان حیات نویسنده و نیز مذهب او اثبات گردید.

پژوهش پیش رو به روش تحلیل محتوا با ابزار کتابخانه‌ای و شیوه توصیفی - تحلیلی انجام شده است. محدوده و جامعه مورد مطالعه، نسخه خطی درالمجالس محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی (نسخه اساس) با شماره ثبت (۱/۱۴۲۴۸) است.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

با بررسی‌های انجام شده مشخص گردید که نسخه خطی درالمجالس تاکنون ناشناخته مانده و تصحیح علمی بر روی این اثر انجام نپذیرفته است، از این روی نیازمند معرفی و بررسی سبکی است. تصحیح این اثر به لحاظ دیرینگی متن و انتساب آن به قرن هفتم ضروری به نظر می‌رسد. از این طریق، ویژگی‌های ساختاری و نیز شباهت‌ها و تفاوت‌های این اثر با دیگر منابع تعلیمی و تواریخ دینی هم‌عصر و پیشین آشکار می‌شود.

۲- بحث و بررسی

برای شناخت صحیح نسبت به هر اثر ادبی پیش از هر موضوعی، آگاهی از زندگینامه نویسنده در الویت است و در مرحله بعد، مطالعه درباره خاستگاه اجتماعی، ماهیت تاریخی و سیاسی ایامی که او در آن می‌زیسته است ضرورت دارد. بی‌تردید شیوه اندیشه، سلوک و سبک نویسنده، نموداری از محیط و تحولات متأثر از آن است.

۱-۲- شرح احوال و زمانه نویسنده

نام نویسنده از دیباچه دست‌نویس «درالمجالس» دریافت شد و درباره او، زادگاه و محل زندگی‌اش، زمان تألیف، پیشه و اوضاع سیاسی حاکم بر روزگارش هیچ آگاهی و نشانی در دست نیست. در متن اثر هم نکته‌ای که راهبر به آن باشد دیده نشد.

نام این اثر در تمام نسخه‌ها، «درالمجالس» و نویسنده آن سیف‌الدین ظفر بن برهان نوبهاری و گاه به اختصار در برخی از نسخ، سیف ظفر نوبهاری یا سیف‌الظفر بن البرهان آمده است. از پیوستگی «نوبهار» به نام نویسنده آشکار می‌شود که نویسنده از اهالی شهر بلخ در شرق سرزمین ایران بوده است (ن.ک: میرعابدینی، ۱۳۷۱: ۲۷۷).

با توجه به مضامینی که نویسنده برای باب‌های کتابش برگزیده و نیز بیان تعلق خاطرش به حضور در مجالس دینی می‌توان حدس زد که او خود از اهل تصوف و از ارادتمندان به آن نگرش فکری بوده‌است.^۳ البته نویسنده در متن از پیران و مشایخی که به درک محضرشان نائل آمده نامی نمی‌برد؛ لیکن از فحوای حکایت‌ها، باورمندی او به ارتباط ارزشمند مراد و مرید در خور توجه است.

نشانه‌های اعتقاد سیف‌الدین ظفر به مذهب تسنن در اثر او قابل تشخیص است.

دهه دوم قرن هفتم هنگام رویارویی خوارزمشاهیان با سپاهیان چنگیزخان مغول است. این که نویسنده در آشوب‌ها و پیشامدهای دهشتناک دوران کجا روزگار می‌گذرانیده که با فراغت خاطر به نگارش کتاب پرداخته‌است، بر ما هویدا نیست. شاید برای آسودگی از بلاها همانند بهاء‌الدین محمد، همشهری و صوفی معاصرش، با زادگاه خود بدرود گفته و کوچ کرده‌است (ن.ک: صفا، ۱۳۷۸: ۳ / ۱۰۳-۹۸). در این قرن «بر اثر قتل و غارت مغول در ایران، عده کثیری از ایرانیان به هند پناهنده شدند و از علما و فضیلا ماوراءالنهر هم جزو آنان بودند» (سدار نگانی، ۱۳۵۴: ۱۷). به نظر می‌رسد نویسنده در بحبوحه ترکتازی های مغول یا اندکی پس از آن به نزدیکترین سرزمینی که آرامش و امنیت را برای او به ارمغان می‌آورده است یعنی آن سوی رود سند - سرزمین هندوستان - گریخته و رحل اقامت افکنده‌است. با دقت در نگارش دست‌نویس درالمجالس تأثیرپذیری از سبک نویسندگان هندوستان مشهود است.

۲-۲- ویژگی‌های نسخه‌شناسی درالمجالس

۲-۲-۱- معرفی و بررسی ساختار اثر

دست‌نویس درالمجالس دربردارنده یک دیباچه کوتاه در ستایش خداوند و مدح حضرت محمد (ص) و درود بر خلفای چهارگانه و سی و سه باب در بیان فضایل بعضی از انبیای بزرگ و مناقب پیامبر گرامی اسلام و برخی از یاران و اصحاب آن حضرت است؛ همچنین نویسنده پاره‌ای از آداب و اخلاق اسلامی را بزرگ داشته و نیز داستان‌های آموزنده‌ای از عارفان بنام مطرح کرده‌است.

کتاب با زبانی ساده نگاشته شده است. در پایان هر باب، نیایشی ملاحظه می‌گردد که با عبارت «الهی» آغاز می‌شود و با عبارت «بِمَنِّهِ وَفَضْلِهِ وَكَمَالِ كَرَمِهِ» فرجام می‌پذیرد. نویسنده در یکی دو سطر در حق خویش و سایر مؤمنان دعای خیر می‌کند و گاه این دعا را با سوگند به حرمت شخصی که عنوان باب به نام اوست، مؤکد می‌سازد.

۲-۲-۲- معرفی نسخه

با مراجعه به فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا) و دست‌نوشته‌های ایران (دنا) تعداد هفت نسخه از دست‌نویس درالمجالس در کتابخانه‌های ایران دیده شد، در این جستار، نسخه خطی با رمز «اس» به عنوان نسخه اساس برگزیده شد و به جهت ویژگی‌های منحصر به فرد سبکی معرفی می‌گردد.

* نسخه کتابخانه مجلس شورای اسلامی با علامت اختصاری «اس»؛ به شماره (۱/۱۴۲۴۸) که نام کاتب و تاریخ کتابت مشخص نیست؛ در ۱۴۶ برگ و ۱۵ سطر با خط نستعلیق کتابت شده است. کاتب نام کتاب را در بالای صفحه نخست این گونه نوشته است: «هذا الكتاب درالمجالس». عناوین و نشانی‌ها به رنگ شنگرف و نوع مرکب متن، مشکی است. در اول نسخه آمده که اوراق نسخه در کتابخانه شیخ المشایخ حضرت شیخ بهاء‌الدین بن‌الشیخ نصرالدین نگهداری می‌شده و شمار آن یکصد و نود و چهار برگ است به تاریخ ۱۰ رجب ۱۱۸۰، در وسط نسخه مهر مربعی به سجع «سید یعقوب ۱۲۱۴» دیده می‌شود، جلد گالینگور مشکی، عطف و گوشه تیماج مشکی، قطع کتاب ۱۴/۵ × ۲۰ سانتی‌متر است.

متن دارای دو شماره‌گذاری است و مزین به جدول نیست. علاوه بر صفحه‌شمار از رکاب^۵ استفاده شده است. پیش از شروع متن اصلی دست‌نویس، یادداشت‌های برافزوده به زبان عربی و ترکی ملاحظه گردید. به نظر می‌رسد پس از نگارش دست‌نویس نسخه، کاتب یا فرد دیگری متن را خوانده و نشانه مطالعه او با خطوط قرمز رنگی در زیر عبارات دیده می‌شود. گاه در داخل متن اصلاحاتی انجام داده از جمله: تشدید یا مد مصوت الف و نیز کمبود نقطه را جبران کرده است و در مواردی تکرارهای نابه‌جا را خط زده است.

کتاب از حاشیه کتاب به عنوان پاورقی امروزی استفاده کرده‌است گاه به غلط‌گیری پرداخته و درست آن را در حاشیه نوشته‌است و نیز واژگانی را که از قلم افتاده، افزوده‌است. نکته حائز اهمیت این است که کتاب در حاشیه برای بیان واژگان درست و توضیحات و کلمات جا افتاده از علامت اختصاری «۲» استفاده کرده‌است. در این دست‌نویس صفحات (۵۵پ) و (۸۷پ) و (۸۸ر) به خط کاتب دیگری است. قرمز نوشته‌ها شامل عنوان و شماره آغاز هر باب، واژگان و عبارات حمد، تسبیح و دعا، نام پیامبر، واژه بیت، رباعی، الغرض، نظیر دیگر و حکایت و نیز نشانه سه و ویرگول به شکل مثلث برای متمایز کردن مصراع‌های بیت است.

سیف‌الدین ظفر اشعار متن را با عنوان بیت یا رباعی مشخص کرده‌است. از بیست و نهمی که در دست‌نویس درالمجالس مشاهده گردید؛ دانسته می‌شود که نویسنده با شعر آشنا بوده و به سنت عارفان در متن از ابیات هم بهره برده‌است ولی جز در دو مورد (سعدی و سید سادات جلال‌الدین^۴) نامی از گویندگان ابیات ذکر نمی‌کند. درباره این که آیا نویسنده خود در سرودن شعر دستی داشته‌است یا نه؟ آگاهی در دست نیست. در ادامه و ذیل دست‌نویس درالمجالس دست‌نویس دیگری با نام راحت‌القلوب گنجانده شده‌است و کاتب هر دو دست‌نویس یک نفر است.

آغاز نسخه: حمدی که از عنایت الهی بر زبان عارفان رود و ثنایی که از تواتر الهامات خدای در سینه محققان گردد مر معطی را که از سابقه ازل وجود انسان را به تاج خلافت و رواج ولایت بیاراست...

انجام نسخه: الهی! به حرمت کرم و کریمی خویش و احسان قدیم، من بیچاره را و شکسته را با جمیع مؤمنان، شایان بهشت خود گردانی و به شرف دیدار پاک خود مشرف گردانی بمنه و فضله و کرمه و الله اعلم بالصواب (به معنی سوگند به نعمت و فضل و سخاوت او و خدا بحق و صواب داناتر است). تمت تمام شد. نسخه درالمجالس به وقت ضحی ماه ربیع‌الاول به تاریخ هفدهم روز پنجشنبه نوشته شد و الله الموفق.

درالمجالس، در سال‌های ۱۲۹۳ق، ۱۳۲۱ق و ۱۹۰۰م در لاهور به چاپ سنگی رسیده‌است.

۲-۳- ویژگی‌های کتابتی و رسم الخطی نسخهٔ اساس

۱. «ج» به جای «چ»: نجشی ← «نجشی» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۰۸پ) / چنگ ← «چنگ» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۲پ)
۲. «ش» به جای «س»: شکستگی ← «شکستگی» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۱پ) / برخاست و نشست و نشستن همان بود که عطشه آمد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۳ر)
۳. «ب» به جای «پ»: پیاده‌اند ← «پیاده‌اند» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۹۸پ) / پادشاه ← «پادشاه» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۶پ)
۴. «پ» به جای «ب»: باخته ← از بهر دین محمد جان و تن در پاخته بودی (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۵۷ر) / اسپ (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۵۴پ) / باک ← «پاک» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۹ر)
۵. «ک» به جای «گ»: اکر بیکانه را چند کاه یکانه داشت آخر ختم کار او به بیکانگی کشت (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۹۱پ).
۶. «ز» به جای «ژ»: ژنده ← «ژنده» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۱پ) / مژده ← «مژده» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۹۸ر) / کژدم ← «کژدم» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۹پ)
۷. «د» به جای «ذ»: ما کرم را در سه تاریکی ضایع نگداشتیم (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۸ر) / فرزندان را بر که گداری (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۸ر)
۸. مد «الف» در بعضی از کلمه‌ها افتاده است: اما سیدن (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۸ر) / ارزو (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۷ر)
۹. اتصال حرف «چه» به فعل پس از خود: چه گویند ← «چگویند» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۷۷ر)

۱۰. پیشوند نفی به صورت «نه» به صورت مستقل در پیش از ماده فعل و بدون اتصال بدان واقع می‌شود: نبندد ← «نه‌بندد» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۳۲)

۱۱. پیشوند «ب» به صورت مستقل در پیش از ماده فعل و بدون اتصال بدان واقع می‌شود چه درباره فعل امر و چه افعال دیگر: ببخش ← «به‌بخش» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۸۶پ) / ببرند ← «به‌برند» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۷۴ر)

۱۲. «ة» به شیوه رسم الخط عربی: بشارت ← بشارة (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۵۹ر) / عزت ← «عزة» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۱۸ر)

۱۳. گاه «ه» به صورت «ت» آمده‌است: سوره ← «سورت» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۱۰ر) / آیه ← «آیت» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۴۴ر)

۱۴. عدم حذف «ه» غیرملفوظ در اتصال به علامت جمع:

زندگان ← «زنده‌گان» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۸۸ر)

پرندگان ← «پرنده‌گان» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۵۶ر)

۱۵. کاربرد «ی» به جای «ی»: نعمت بینائی و گویائی و شنوائی و گیرائی که برین نهاده‌ام (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۷۸پ)

۱۶. حذف «ه» در کلمات مختوم به «ه» غیرملفوظ در هنگام اضافه شدن به «ها» نشانه جمع فارسی: پیاله‌ها ← «پیالها» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۱۱۸پ) / پنجه‌ها ← «پنجهاء» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۷۵ر)

۱۷. در کلمات مختوم به مصوت بلند «الف» و «و» در حالت اضافه به جای «ی» میانجی، «ه» نوشته شده‌است:

چشم‌های من ← «چشمه‌ام من» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۲۴پ)

بازوی این فریشته ← «بازو‌ه این فریشته» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۱۰۶پ)

۱۸. کتابت «ه» در واژه‌های فارسی مختوم به نشانه جمع «ها» در غیر حالت اضافه: مردمان از شهرها می‌رسیدندی (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۶۳ر).

سالها باید تا از حساب خلاص یابند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۵).

۱۹. گاه نویسنده در پایان فعل امر، همزه می آورد: بیاء (سیف‌الدین ظفر

نوبهاری، بی تا: ۳۵) / بیاراء (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۴)

۲۰. در فعل دوم شخص جمع ماضی نقلی، همزه شناسه به صورت مد دار آمده است:

وقتی چنین آب خوش و شیرین نخورده‌آیم (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۶)

یا ابراهیم ما گرسنه آمده‌آیم، ما را طعام ده (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۹)

۲۱. افزودن «ی» به واژگان عربی مختوم به مصوت بلند «ا» در غیر حالت

اضافی: مهتر موسی عصای بر سنگ بزد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۸).

۲۲. کاربرد «ه» به جای «ای» در برخی از واژگان و نیز در شناسه دوم شخص ماضی نقلی:

ذره‌ای ← کوه بی گناه از ترس چندان بگریست که ذره آب درو نماند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۴)

شنیده‌ای ← ابوجهل گفت باید که آنچه شنیده بر خلق مکه نگویی (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۳۵)

۲۳. در ذکر انساب لفظ «ابن» را حذف کرده و نام را به پدر افزوده:

حسین علی خواست تا با ایشان کارزار کند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۰۵)

۲۴. کاربرد یت عربی: شومیت (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۱۸)

۲-۳- ویژگی‌های سبک‌شناسی درالمجالس

گونه نثر خطابی «مجلس نویسی به عنوان یک سنت نوشتاری که پیامد طبیعی حرکت فرهنگی مجلس‌گویی بود، در قرن هفتم بالید و اوج گرفت» (وفایی و دیگران، ۱۳۹۳: ۴۳). سیف‌الدین ظفر مواعظ خود را با حکایت بیان می‌کند و از آنجا که بنیاد حکایت‌ها بر پایه گفتگو بین شخصیت‌ها است، در این متن، بیشتر خطاب‌ها درون داستانی است.

ویژگی‌های سبکی مجالس عبارت است از: «خطابی بودن نثر، به کار بردن شیوه گفتگو، ترجمه آیات و احادیث، آوردن دعا و مناجات در جای‌هایی از سخن، استناد به داستان و حکایت و مثال و تمثیل در توضیح و تبیین مطلب، استناد به شعر، توصیف صحنه‌ها و حالات به شیوه داستان‌نویسان» (غلامرضایی، ۱۳۸۷: ۳۷۰)؛ درالمجالس هم از این ویژگی‌ها برخوردار است.

سبک نوشتار این دست‌نویس به شیوه عموم مجلس‌نویسی‌ها، ساده و مُرسل و خالی از هرگونه تکلف و تصنع^۱ و از نظر لفظ، روشن و رسا و از لحاظ جُمَل، کوتاه و موجز است. اغلب کتب مجالس موجود به شیوه سخنرانی و بر پایه پرسش و پاسخ تدوین شده‌اند ولی در درالمجالس، از به کارگیری این شیوه اثری مشاهده نمی‌شود.

دور از ذهن نیست که مؤلف به مشایخ تصوف و تعالیم اخلاقی ایشان علاقه‌مند بوده و به کتب منثور صوفیه پیش یا معاصر عصر خودش دسترسی داشته و در آن کتب تتبع می‌کرده و از طرز نویسندگی ایشان آگاه بوده‌است؛ آثاری نظیر تذکرةالاولیا، کشف‌الاسرار، اسرارالتوحید، مجالس احمد غزالی و ...، ردپاهایی از اقتباس‌های سیف‌الدین ظفر از این متون در درالمجالس پدیدار است ولی او تمایلی به ذکر منابع خود ندارد.

۲-۳-۱- مختصات زبانی

در بررسی و ارزشیابی سبک‌شناسی هر اثر به مختصات زبانی، ادبی و فکری آن پرداخته می‌شود؛ در این پژوهش کوشش بر آن است که متن به لحاظ سطح آوایی، لغوی و نحوی مورد شناسایی و کاوش قرار گیرد تا پس از استخراج شواهد، آشکار شود که انتساب این اثر به قرن هفتم تا چه اندازه درست و متقن است؟!

۲-۳-۱-۱- سطح آوایی

الف) ابدال

۱. «ب» به جای «و»: **نَبشته‌اند** (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی‌تا: ۹۵) هجده مورد از این عنوان از مصدر نبستن در متن ملاحظه گردید.

۲. «ز» به جای «ج»: بی عیب پادشاه هزده هزار عالم است (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۷۳پ) نه مورد از مثال همین عنوان در متن مشاهده شد.
۳. «ذ» به جای «د»: «ماذر و پذیر (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۱پ) / خدمت (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۳۲پ)
۴. «خ» به جای «ه»: هر میوه که در دنیا پیدا کرده‌ایم او را خسته در میان باشد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۶ر)
۵. تبدیل مصوت کوتاه «ـِ» به مصوت بلند «ی»:
بر دست هر فریشته طبقی دهند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۱۷ر) بیش از شصت مورد، مفرد و جمع این واژه در متن کاربرد دارد.
۶. تبدیل مصوت کوتاه «ـُ» به مصوت بلند «او»:
دکان ← «دوکانی» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۹۳ر)
خُرد ← «خورد» (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۰۸ر)
۷. تبدیل مصوت بلند «الف» به مصوت کوتاه «ـَ»:
دهن (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۷پ) از همین واژه بیست و دو مورد دیگر هم یافت شد.
۸. تبدیل مصوت بلند «الف» به مصوت بلند «و» در میان واژه:
همون (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۶۴پ) از این واژه سه مورد دیگر هم دیده شد.
- (ب) تخفیف واج
۱. شاهرگ شهرگ (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۹۰پ)
۲. شانندن^{۱۱} مخفف نشانندن و نشانیدن: دید که دیگی بر دیگدان شانده‌اند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۰پ)
۳. شستن مخفف نشستن: بر چوب تکیه کرده ایستاده‌بود که ملک‌الموت شستن نداد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۹ر)
۴. نه‌ام / نه‌اند (قید نفی «نه» + شناسه فعل ماضی نقلی) به جای نیستیم، نیستند: نه مورد در متن دیده شد.

اکنون من ترا گذاشتی **نه‌ام** تا مراد ما حاصل نکنی (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۴ر)
از ذکر و فکر و از اندیشه آن جهان لمح و لحظه‌ای خالی **نه‌اند** (سیف‌الدین ظفر نوبهاری،
بی تا: ۹۴پ)

پ) کاهش واج

۱. حذف «واو عطف» و تلفظ آن به صورت ضمه در ترکیبات اسمی:

روز شب (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۷ر) همین ترکیب هفت بار در متن دیده شد.

۲. و نیز درباره اعداد:

بیست **نهم** (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۵۰ پ) / **هشتاد سه** (سیف‌الدین ظفر
نوبهاری، بی تا: ۱۰۹پ)

۳. حذف «ت»: هفتصد ← **هفصد** (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۶پ)

۴. در برخی از موارد «ه» غیرملفوظ از پایان واژه افتاده است:

همه ← الهی خلق کرم تو شنیده‌ام در لطف تو بر «هم» بازست (سیف‌الدین ظفر نوبهاری،
بی تا: ۶۶ر).

چشمه ← از هر انگشت، «چشم» آب جاری گشت (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۰۱ر).

۵. حذف «ه» غیرملفوظ در پایان واژه در هنگام اتصال به واژه بعدی:

کرا (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۷ر) / **چگوئید** (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا:
۷۷ر)

۶. هجای (واو مفتوح) گاهی از میان کلمه می‌افتد:

بیاری/آرم (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۳۳پ)

۷. از شناسه سوم شخص جمع (- نند) صامت پایانی ساقط شده و این شناسه

به صورت « - ن » درآمده است:

چون پیغمبر شنیدن بی اختیار پیک را بر خالد فرستاد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا:

۵۷پ)

بیشتر عورات بودند هر یکی را سر برهنه روان کردن (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۱۲

پ).

۸. گاه حذف «ه» صفت مفعولی در مورد فعل ماضی نقلی و ماضی بعید:

این کدام بنده نیکبخت است که به شرف نام الله تعالی مشرف گشت است
(سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۶پ)

هنوز آن دانه در دهن نرفت بود که تاج از سر پرید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۶ر)

ت) افزایش واج:

۱. افزودن الف به آغاز واژه: من اشیفته جمال تو گشته‌ام (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۵۱ر) (این واژه سه بار در متن کاربرد دارد).

۲. در مورد اعداد: سیوم (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۵۴پ)، (سوم به قیاس پهلوی Seyom)، بیست و پنج بار به صورت سیوم به کار رفته است)

۲-۱-۳-۲- سطح لغوی^{۱۲}

۱. کاربرد واژگان عربی: او به لطف خویش صحت عاجل بخشید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۶۶ر) / بعده به غایت منحص شد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۹ر)

۲. استعمال برخی از کلمات عربی به جای فارسی معمول:

حرب (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۱۰پ) (حرب: جنگ)

سمع (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۵۹پ) (سمع: گوش)

نویسنده در حدود بیست و پنج درصد از واژگان، عبارات، جملات دعایی، معترضه، جمله‌واره‌های پایه و پیرو عربی استفاده کرده است.

۳. کاربرد واژگان و اصطلاحات هندی:

جیتل: نوعی سکه نقره؛ (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۹ر)

لک: صدهزار؛ (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۰۱پ)

۴. کاربرد «هر همه» به معنی همه، که تا قرن دهم هجری مورد استفاده نویسندگان هندوستان بوده است (بهار، ۱۳۸۱: ۲/۳۴۳):

هر همه سر به سجده نهند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۸ر)

۵. اسامی نمازهای پنجگانه در قدیم:

دوگانه (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۱پ) / **پیشین** / **نماز دیگر** / **نماز شام** / **نماز خفتن** / **نماز بامداد** (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۸پ)

۶. **عناوین خاص زنان**؛ در این متن برای زنان از واژه‌های **عورت** و **ضعیفه** بیشتر استفاده شده است: (ن.ک: سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۷۴پ/۴۱پ)

۷. **کاربرد فراوان کلمات «همدرین» و «همدران» به صورت قید یا ضمیر یا صفت اشاره**: (ن.ک: سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۶پ، ۱۰۸ر)

۸. **ترکیب دو واژه هم خانواده در کنار هم**:

تعظیم عظیم (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۷۶پ) /

کرم اکرام (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۹۸پ)

۹. **بیگاه‌تر در معنی دیر وقت‌تر**:

بعد چند روز در غزنوی رسید؛ اما **بیگاه‌تر** رسید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۱۴ر).

۱۰. **خدمت در این متن در دو معنی قدیم به کار رفته است**:

* **هدیه**: آن مرد جامه‌های بی‌قیمتی در بر کرده و **خدمتی** نیز بیاورد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۳۱پ).

* **عرض ارادت و اخلاص؛ سلام و درود**:

کوه گفت که **خدمت** من بر ختم پیغمبران برسانی (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۴ر).

۱۱. **زحمت در معنی بیمار**: **گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی**

مردی کافری بود فرزندی جوان داشت او **زحمت** شد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۶۵پ).

۱۲. **خصم در معنی مالک و صاحب**:

زمین به **خصم** قدیم تسلیم کند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۳پ)

۱۳. **پایان در معنی پایان مجلس و صف نعال و کفش‌کن؛ پایان در لهجه تاجیکی هنوز در معنی پایین است**:

اهل مجلس سلطان چهل مریدان در صف نشسته بودند **پایان** یکی نگاه‌بانی نعلین می‌کردی (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۱۴ر)

۱۴. چاپک در پهلوی cāpūk و در معنی تازیانه:

سلطان را چندان چاپک زدند که بیهوش شد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۷۰ر)

۱۵. خُشو در معنی مادرشوهر:

دختر مهتر شعیب بر خُشوی برسد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۸ر).

۱۶. سرغنه در معنی عظیم، بزرگ و بی‌همتا:

الهی سرغنه قوم بهشتیان من باشم (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۱ر).

۱۷. کلند ایزاری آهنین و نوک تیز با دسته چوبین که با آن زمین را می‌کنند امروزه بدان کلنگ گفته‌اند ولی در متون قدیم بیشتر به صورت کلند آمده‌است:

چون برادران خبر یافته‌اند، کلندی بیاوردند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۹۵پ).

۱۸. آس شدن = نرم شدن و خرد گردیدن، آرد شدن:

او در آن میان آس می‌شود (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۱۶پ).

۱۹. استدن، سندن^{۱۳} در زبان پهلوی (statan) = گرفتن و دریافت کردن (نویسنده پنجاه و یک بار در این متن از این بن فعل استفاده کرده‌است).

انجیر گفت بستان بستد و خود را پوشید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۶ر)

۲۰. کافتن = شکافتن و کندن:

همان ساعت در حجره گور کافت و دفن کرد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۹۶ر)

۲۱. ساخت اسم جمع از مصدر کاویدن و در معنی قبرکنان (کاویدن در اینجا حفر کردن و کندن) (تال جامع علوم انسانی)

گورش کاوید و او را بیرون کشید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۵پ)

قبر کاویدان دو نفر بودند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۸پ).

۲۲. گلو گرفتن اصطلاحی هندی در معنی در آغوش گرفتن:

هر دو ایستاده شدند و گلو گرفتند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۱پ)

۲۳. در آمدن در زبان قرن ششم و هفتم یعنی داخل شدن و در فارسی امروز معنی خارج

شدن می‌دهد:

روزی رسول علیه السلام در حجره حفصه در آمد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۸پ)

۲۴. برنشستن = سوار شدن:

من روی گردانیدم او برنشست (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۱پ)

۲-۳-۱-۳- سطح نحوی:

الف) اسم

۱. افزودن نشانه جمع فارسی بر جمع مکسر عربی:

اکابران (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۳۴پ)

انهارها و اشجارها (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۶۲ر)

۲. کاربرد حرف تعریف این و آن بر سر اسم معرفه:

چه نیک باشد که این سلیمان شوهر من شود (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۳۱ر).

آن ابراهیم خلیل الله منم (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۱پ).

ب) ضمیر

۱. کاربرد ضمیر شنونده جمع «شمان» و ضمیر گوینده جمع «مان»^{۱۵}:

پیغمبر فرمود یا علی احوال خانه شمان نیکو دانم (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۰۰ر)

صبر کن که خدای تعالی صابران را دوست می‌دارد تا باز مان را جمع گرداند

(سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۷۹ر)

۲. ضمیر «شما» گاهی به «شمایان» جمع بسته می‌شود^{۱۶}:

اگر ازین چیزها در ذات شمایان می‌نهادم... (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۳پ)

۳. کاربرد ضمیر «وی» و «او» و «ایشان» برای غیر ذوی الروح:

آسمان بی ستون که داشت و ستارگان بر وی که پیدا گردانید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری،

بی تا: ۲۶پ).

کوه بی گناه از ترس چندان بگریست که ذره‌ای آب درو نماند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری،

بی تا: ۴۴ر).

ای ابوجهل بتان را به معبودی می‌پرستیم ایشان اقرار به رسالت پیغمبر او می‌کند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۳۵).

۴. استعمال ضمیر اشاره «این» و «آن» به جای ضمیر مفرد غایب «او»:

در حق این چه بدی کرده‌ام (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۳۳).

سلطان ابراهیم ادهم جواب آن شنید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۷۰).

۵. کاربرد «چه» به جای «که»:

گفت این عورت ترا چه باشد گفت این عورت زن من است (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۳۳).

۶. «که» در معنی «چه کسی»: ترا که منع گرداند ازین درخت گندم که مقابل تخت تو است (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۶).

۷. گاه نویسنده «که» را جمع بسته است:

پیغمبر گفت کشندگان فرزندان من کیانند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۰۷).

۸. کاربرد کسان به عنوان جمع ضمیر مبهم کس:

کسان برفتند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۴).

پ) صفت

۱. افزودن پسوند «تر» به صفت تفضیلی «مه» که در این متن در بسیاری از

موارد به صورت شاخص پیش از نام جبرئیل و پیامبران نشسته است:

انگشترین بر دست مهتر سلیمان علیه‌السلام رسید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۱).

۲. آوردن اسم تفضیل عربی «اولی» با پسوند صفت تفضیلی «تر» در فارسی:

من از مادر و پدر مشفق‌ترم پس مرا اولی‌تر که در حق ایشان لطف و کرم کنم (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۴).

۳. اتصال «ی» نکره به موصوف:

دیوی بدبخت بود (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۳۰).

۴. آوردن صفت مونث عربی برای موصوف فارسی:

زنی مسلمه (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۲).

۵. پیروی صفت از موصوف در جمع به سیاق زبان عربی:

بندگان گناهکاران (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۹۷پ)

(ت) قید

۱. کاربرد قیود تأکید وصفی: عظیم و سخت و نیک:

چون امیرالمومنین حسین این سخن شنید **عظیم** گریان کرد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۰۸پ)

ناخشنودی مادر و پدر **سخت** دشوار است (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۰پ)

هر دو برادران جامه‌ها پوشیدند و **نیک** زیبای نمودند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۰۷پ)

۲. کاربرد بغایت برای تأکید:

درین شهر زنی **بغایت** صاحب جمال بود (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۶۴پ).

(ث) عدد

۱. پیروی معدود از عدد در جمع:

شش هزار کافران (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۵۷پ)

۲. کَرَّت به معنی «بار» و «دفعه» با اعداد اصلی گروه قیدی شماره تشکیل می‌داده‌اند:

فرشتگان **دو کَرَّت** پیش پدر شما سجده شکر کردند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۴پ).

(ج) فعل

۱. کاربرد چند فعل در کنار یکدیگر:

پدر را در بتخانه **نیافت بازگشت می‌آمد دید** (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۶۶پ)

۲. آوردن باء تأکید بر سر افعال:

چون پیغمبر **دید تبسم بکرد** و این آیت **بخواند** (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۵۲پ)

۳. ساخت مصدر از بن مضارع:

الهی اگر کرم افتد از **ریزیدن** نگاهداری (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۸پ)

۴. «می» همراه با «ی» استمراری:

می رسیدندی (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۶۳ر)

۵. کاربرد پیشوند «م» به جای «ن» درباره فعل نهی: مرا نصیحت کرد که چندین

منال (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۷۹ر)

۶. آوردن ماضی مطیعی یا محتمل به جای مضارع التزامی:

ندانم که در غربت با فرزند من چه معامله کرده باشی که ناگفته من بیرون آمده‌است

(سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۰پ)

نباید که ایشان دانسته باشند که جفتان محمدیم (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۵۰ر).

۷. آوردن فعل التزامی به صیغه اخباری:

تو مراد من حاصل بکن هر چه بخواهی به تو می‌دهم (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۵۱ر).

۸. فعل‌های پیشوندی

برگرفت (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۰پ) / در رسید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری،

بی تا: ۴۸ر) / باز داد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۹۴ر) / فرود آمدند (سیف‌الدین ظفر

نوبهاری، بی تا: ۶۴پ) / فرو نشیند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۲پ)

۹. فعل ناقص به آن گونه از فعل‌ها گفته می‌شود که همه صیغه‌های شش گانه از آن‌ها به کار نمی‌رود:

*سزیدن: از این فعل در زمان ماضی و مضارع دو صیغه سزید و سزد می‌آید:

آنچه از من سزید آن کردم (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۷۳پ)

*شایستن: پیغمبر چون بدیده، رغبت‌ها به بهشت نمی‌کند از عذاب دوزخ به راه شایم

(سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۶۲ر)

۱۱. کاربرد صورت مجهول فعل که امروزه در افغانستان رایج است:

ای پیغمبر خدای از جهت نادانی بچگان مرا خنده می‌آید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۰ر).

اگر کسی به دیدن او به کسی چیزی دادی سه شبان روز سر آن مرد درد شدی و طعام نخوردی (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۷۱پ).

۱۲. در فارسی دری دوره نخستین فعل مجهول از ماده صفت مفعولی با یکی از معین فعل‌های ذیل ساخته می‌شود: شدن، آمدن، گشتن (گردیدن):
بریده نشد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۰۴ر) / گفته آید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۰۱پ) / پوشیده گردد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۷۹پ)

۱۳. ساخت صیغه مجهول از فعل لازم:

ماه بر آید و بر بام کعبه ایستاده شود (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۳۷ر).

۱۴. ساخت فعل سببی از فعل‌های گذرا با پسوند «انیدن» یا «اندن»:
شنوایدند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۵۴ر) / دهانید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۷۹پ) / می‌گویانید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۹پ)

۱۵. کاربرد افعال آغازی

دست راست نداشت به دست چپ دادن گرفت (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۷۳پ).
مهرت جبرئیل نزدیک سواد کعبه بیامد و در نهادن آغاز کرد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۰۲پ) / این حورالعین در خنده درآمد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۲پ)

۱۶. در این متن، وجه وصفی فعل فراوان است:

مادر چشم را به دست کرده، پیش رسول آمد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۱ر).

(ج) حروف

۱. گاهی جمع میان دو حرف ندا یعنی «یا» و «الف» پس از منادا واقع می‌شود: یا بار خدایا (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۳۷پ)

۲. گاهی حروف ندای «ای» و «یا» و نیز «الف» پس از منادا، هر سه همزمان می‌آیند: ای یا بار خدایا (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۱۰ر)

۳. را در معنی حرف اضافه «از»:

ای سلیمان انگشت خورد را بپرس (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۲ر).

۴. را در معنی حرف اضافه «به»:

آنچه زاد و راحله بود آن زن را بداد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۲ر).

۵. را به جای کسره اضافه:

رحمت خدایتعالی تو را نصیب نیست (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۲ر)

۶. در جمله دارای فعل ناگذر، اسمی که نشانهٔ مفعول «را» دارد از نظر

دستوری مفعول است و از جهت معنی نهاد جمله است:

امیرالمومنین علی را عجب آمد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۷ر)

از سخن عایشه پیغمبر را تبسم آمد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۳ر)

۷. رای تخصیص: شکر مر خدای را که فرزندان آدم را در وجود نیاورده بود

(سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۵پ)

۸. را در معنی حرف اضافه «بر»:

چه کنم که لشکر عشق تو مرا می تازد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۴ر).

۹. را در معنی حرف اضافه «با»:

اگرچه عایشه را تو آشتی کردی (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۴۵ر).

۱۰. آمدن «را» با دو مفعول یک فعل در جمله: فاطمه گفت ای علی پیغمبر را و

یاران را طلب کن (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۰۰پ)

۱۱. نقش دوگانه مفعولی و مضاف الیهی «را»:

معلم ترسا هر سوالی را جواب شنید سر فرود افکند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۵۶پ).

۱۲. «را» در قدیم گاهی با «مر» تأکید می شده، «مر» در این متن بیش از

۵۰ مورد کاربرد داشته است:

باد مر آن تخت را در جزیره رسانید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۵۳ر)

۱۳. گاهی «را» حذف می شده و «مر» باقی می مانده است:

سلطان محمود مر نزدیکان خود بفرمود به سوی دروازه روید (سیف‌الدین ظفر نوبهاری،

بی تا: ۱۱۴ر)

۱۴. «بهر» شبه حرف اضافه است مرکب از «بهر» (اسم) و کسرهٔ اضافه:

در معنی اختصاص: بگو که **بهر** شما پروردگار چنین و چنین در بهشت قسمت کرد (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۵۹ر) / **در معنی تعلیل:** آن جهود گفت که این عورت **بهر** دزدی آمده‌است (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۲۲پ) / **در معنی حرف اضافه** «به»: فرمان رسیده‌است **بهر** کشتن تو (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۰۳پ).

۱۵. «از **بهر**» شبه حرف اضافه مرکب که با «**بهر**» ساخته شده‌است: ای زندگان بدانید که شما را از **بهر** مردن آفریده‌اند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۸۸ر)

۱۶. به صورت مضاعف تاکیدی: از **بهر**... را:

طعام من از **بهر** بیگانگان را نیست (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۱۸پ)

۱۷. بازتاب ترجمه کامل حروف عربی در فارسی:

لولا ← اگر مرا خوش آید، مال او بدهم و اگر نه به غیر ضمان و خط از من چگونه ستاند؟ (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۶۳ر)

خ) کوتاهی جملات

بخیل گفت وقتی به کسی چیزی ندادم؛ این سخن بگفت و دست بیچاره گرفت و از شهر بیرون کشید و در بیابانی بیاورد آنگاه بگفت راست بگو به کدام دست درویش را نان دادی او دست راست نمود فی الحال کارد کشید و بر بند دست او براند (سیف‌الدین ظفر نوبهاری، بی تا: ۷۲پ)

۳- نتیجه‌گیری

دُرالمجالس یکی از آثار تعلیمی مجلس نویسی است که نویسنده آن، سیف‌الدین ظفر نوبهاری است. او به شیوهٔ عموم مجلس نویسی‌ها، سبکی ساده و مرسل برای کتابش پسندیده است. با بررسی ویژگی‌های رسم‌الخطی و سبکی، انتساب اثر به قرن هفتم هجری مورد پذیرش است. بسامد استفاده از واژه‌ها و ترکیب‌های عربی در این متن بیشتر از دورهٔ قبل است. نفوذ اندیشه و واژگان مربوط به صوفیه در حد اعتدال در این اثر نمایان است. ویژگی‌های زبانی این اثر با متونی مانند تاریخ بلعمی، تاریخ سیستان و تاریخ بیهقی همگون و هماهنگ است و تأمل در ویژگی‌های سبکی دُرالمجالس نشانگر آن است که نویسنده

تحت تأثیر آثار پیش از خودش بوده است. تأثیر گونه زبان محلی و کاربرد واژگان هندی و برخی از مشخصه‌های سبکی نویسندگان هندوستان در این اثر قابل توجه است.

یادداشت‌ها

۱. کاتبان تا اوایل سده هشتم از گونه‌های زبان فارسی رایج در موطن خود متأثر بوده‌اند از این جاست که در نسخه‌های خطی فارسی - که پیش از نیمه دوم سده هشتم هجری کتابت شده‌اند - انواع دگرگونی‌ها و تبدیلات آوایی مشاهده می‌گردد (ن.ک: مایل هروی، ۱۳۷۹: ۴۳۲).
۲. در این پژوهش، نشانی برگه‌های دست‌نویس درالمجالس محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی با نمایش شماره صفحه و رو یا پشت بودن آن داخل کمانک ارائه می‌شود.
۳. «فرهنگ شرق ایران به تصوف مایل تر بود و بر اثر نزدیکی اش به هند و آسیای میانه و اشتراکات فرهنگی مردمان این سرزمین‌ها با یک دیگر زمینه جذب تصوف به این منطقه و تمرکزش در آنجا، فراهم تر می‌نمود» (وکیلی و حسینی شریف، ۱۳۹۱: ۱۳۳).
۴. برتلس در مقاله‌ای با عنوان «تراش‌نامه؛ منظومه عبرت‌آمیز درویشان جلالی» در جست و جو برای شناسایی هویت شاعری که با نام جلال، بیت پایانی این منظومه را به فرجام رسانده‌است؛ کنجکاو شده و درمی‌یابد که این فرد جلال‌الدین محمد بلخی نیست بلکه سید جلال‌الدین بخاری است. برای آشنایی با زندگی او به صص ۶۲۰-۶۱۵ کتاب «تصوف و ادبیات تصوف» بنگرید.
۵. در زیر آخرین سطر صفحه قبلی در گوشه چپ، اولین کلمه‌ای که صفحه بعدی با آن شروع می‌گردید تحریر می‌شد. این امر اطمینان کاتب در عدم افتادگی دست‌نویس را متقن می‌سازد (ن.ک: مایل هروی، ۱۳۷۹: ۱۳۱).
۶. در این دست‌نویس در همه موارد، کتابت /ک/ و /گ/ یکسان نوشته شده‌است.
۷. حرف /ذ/ در مصدرهای /گذاردن/ و /گذشتن/ و وجوه فعلی آن‌ها در سرتاسر نسخه به صورت /د/ نمودار شده‌است.
۸. این ویژگی در تاریخ سیستان هم مشهود است: «گفت: این سر کیست؟ گفت سر حسین علی» (تاریخ سیستان: ۱۳۸۹: ۹۹)
۹. بیان معنی مقدم بر آرایش لفظی است: (ن.ک: خطیبی، ۱۳۸۶: ۱۴۰).
۱۰. قاعده ذال فارسی در همه نسخه‌های مکتوب در قرن ششم و در اکثر نسخه‌های قرن هفتم و هشتم و در چند نسخه معدود قرن نهم مراعات شده‌است و از قرن دهم به بعد اثری از آن به چشم

نمی‌خورد. می‌توان گفت: مراعات قاعده ذال فارسی در نسخه‌های خطی فارسی از جمله نشانه‌های قدمت اثر محسوب می‌گردد (ن.ک: متینی، ۱۳۴۷: ۱۶۰-۱۵۹).

۱۱. در فرهنگ نظام ذیل **شاندن** بیتی از سوزنی سمرقندی آمده‌است:

«بدسگال تو رنجه دارد جان شانده در دل ز غم نهال از تو»

(داعی الاسلام، ۱۳۶۳: ۴۷۹/۳)

۱۲. در این بخش از آرای نویسندگان کتاب‌های زیر استفاده گردید؛ شناسنامه کامل آن‌ها در بخش منابع خواهد آمد: فرهنگ بزرگ سخن از حسن انوری و همکاران، برهان قاطع از محمدحسین خلف تبریزی و حواشی سودمند محمد معین بر آن، فرهنگ نظام از داعی الاسلام، عربی در فارسی از خسرو فرشیدورد، غلط‌نویسیم از ابوالحسن نجفی.

۱۳. صورت‌های گوناگون فعلی این واژه با توجه به حاشیه برهان قاطع از دکتر محمد معین در لهجه مرکزی ایران کاربرد داشته‌است (خلف تبریزی، ۱۳۴۲: ۲/۱۰۹۹).

۱۴. محمدتقی بهار اذعان دارد این عبارت از اصطلاحات صوفیه و در کتب آن جماعت بسیار آمده‌است (بهار، ۱۳۸۱: ۱۴۶/۲).

۱۵. این صورت‌های ضمیر اثر گویش‌های محلی است (خانلری، ۱۳۸۸: ۱۸۶).

۱۶. امروز در افغانستان نیز متداول است و شعرای غزنین هم این جمع را آورده‌اند.

فهرست منابع

۱. ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۷۵). **دستور تاریخی زبان فارسی**، تهران: سمت.
۲. امینی، محمدحسین. (۱۳۸۵). **آغاز نامه؛ فهرست آغاز نسخه‌های خطی**. ج ۳. قم: کتابخانه بزرگ حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره).
۳. انوری، حسن و همکاران. (۱۳۹۹). **فرهنگ بزرگ سخن**. ج ۸. تهران: سخن.
۴. باغستانی، محمد. (۱۳۸۴). «آثار فارسی عالمان شیعه». *مجله پژوهش و حوزه*، شماره ۲۳ و ۲۴، صص ۳۶۷-۳۶۰.
۵. بهار، محمدتقی. (۱۳۸۱). **سبک‌شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی**. ج ۳. تهران: زوآر.
۶. پورجوادی، نصرالله. (۱۳۸۰). «لطایف قرآنی در مجالس سیف‌الدین باخرزی». *مجله معارف*، فروردین - تیر، شماره ۵۲، صص ۲۴-۳.

۷. **تاریخ سیستان**. (۱۳۸۹). به تصحیح و تشحیه ملک الشعراى بهار، تهران: اساطیر.
۸. خانلری، پرویز. (۱۳۸۸). **دستور تاریخی زبان فارسی**. به کوشش عفت مستشارنیا. چاپ هفتم، تهران: توس.
۹. خطیبی، حسین. (۱۳۸۶). **فن نثر در ادب پارسی**. چاپ سوم، تهران: زوار.
۱۰. خلف تبریزی، محمدحسین. (۱۳۴۲). **برهان قاطع**. با تصحیح و حاشیه محمد معین. چاپ دوم، تهران: امیرکبیر.
۱۱. داعی الاسلام، محمدعلی. (۱۳۶۳). **فرهنگ نظام**. ج ۳. تهران: شرکت دانش.
۱۲. درایتی، مصطفی. (۱۳۸۹). **فهرستواره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)**. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
۱۳. درایتی، مصطفی. (۱۳۹۰). **فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)**. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
۱۴. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۳). **لغتنامه**. تهران: مؤسسه لغتنامه دهخدا.
۱۵. رستگار فسایی، منصور. (۱۳۹۲). **انواع نثر فارسی**. تهران: سمت.
۱۶. زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۷). **پله پله تا ملاقات خدا**. تهران: علمی.
۱۷. سدارنگانی، هرامل (۱۳۵۴). **پارسی گویان هند و سند**. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
۱۸. سیف‌الدین ظفر بن برهان نوبهارى. (بی تا). **درآلمجالس**؛ نسخه خطی به شماره (۱/۱۴۲۴۸). محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی (تهران).
۱۹. شمیسا، سیروس. (۱۳۹۳). **کلیات سبک‌شناسی**. چاپ چهارم، تهران: میترا.
۲۰. صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۷۸). **تاریخ ادبیات در ایران**. ج ۳. تهران: فردوس.
۲۱. فرشیدرود، خسرو. (۱۳۸۲). **دستور مفصل امروز**. تهران: سخن.
۲۲. غلامرضایی، محمد. (۱۳۸۹). **سبک‌شناسی نثرهای صوفیانه از اوایل قرن پنجم تا اوایل قرن هشتم**. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۲۳. غلامرضایی، محمد. (۱۳۸۷). «مجلس گویی و شیوه‌های آن براساس مجالس سبعه مولوی». *مجله شناخت*، شماره ۵۷، صص ۲۷۸-۲۵۷.
۲۴. مایل هروی، نجیب. (۱۳۷۹). **تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح نسخه‌های خطی**. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۲۵. متینی، جلال. (۱۳۴۷). «تحول رسم‌الخط فارسی از قرن ششم تا قرن سیزدهم هجری». جستارهای ادبی، شماره ۲۵، صص ۱۶۲-۱۳۰.
۲۶. منزوی، احمد. (۱۳۸۲). **فهرستواره کتابهای فارسی: تاریخ پیامبران و امامان: زندگینامه سرایندگان، پیران و بزرگان**. تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
۲۷. میرعابدینی، سید ابوطالب. (۱۳۷۱). **بلخ در تاریخ و ادب فارسی**. تهران: صدوق.
۲۸. نجفی، ابوالحسن. (۱۳۹۵). **غلط‌نویسیم**. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۲۹. وفایی، عباسعلی، اسپرهم، داوود و طباطبایی، سید ذبیح‌الله. (۱۳۹۳). «سیر تطور مجلس‌گویی صوفیانه به عنوان نوعی ادب تعلیمی؛ از آغاز تا پایان دوره صفوی»، *پژوهشنامه ادبیات تعلیمی*، سال ششم، شماره ۲۳، صص ۷۴-۳۹.
۳۰. وکیلی، هادی و حسینی شریف، انسیه (۱۳۹۱). «پیوستگی‌های تصوف و تسنن در خراسان سده‌های سوم تا ششم هجری»، *فصلنامه پژوهشنامه تاریخ اسلام*، سال دوم، شماره ۷، صص ۱۳۶-۱۲۳.